

11. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп.1. – Спр.457. – Арк. 15.
12. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп.1. – Спр.457. – Арк. 25-26.
13. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп.1. – Спр.457. – Арк. 31.
14. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп.1. – Спр.457. – Арк. 43.
15. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп.1. – Спр.473. – Арк. 5.
16. ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп.1. – Спр.12. – Арк. 30, 38, 63, 97.
17. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп.1. – Спр.11. – Арк. 67.
18. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп.1. – Спр.89. – Арк. 12.
19. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп.1. – Спр.126. – Арк. 38.
20. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп.1. – Спр.445. – Арк.20.
21. ЦДАВО України. – Ф. 2582. – Оп.1. – Спр.503. – Арк. 3.

УДК 374. 1

Нусінова Ж.Н.

РОЗВИТОК НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ПРОБЛЕМУ САМОСТІЙНОГО ЧИТАННЯ ШКОЛЯРІВ У ЗАРУБІЖНІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ДИДАКТИЦІ

Нема ніякої потреби доводити значення книги в формуванні особистості суспільства. Як основне джерело знань, книга в процесі історичного розвитку виступає і найбільш довершеною формою передачі інформації, і носієм духовної культури народу. У ній – мудрість поколінь, почуття людей, їхні дерзновенні мрії.

Саме книга лежить в основі будь-якої освіти. Значення її в усі часи і епохи, особливо для молодого покоління, неможливо переоцінити. Важливість залучення до неї особливо гостро відчувається в умовах сьогодення, в період розбудови незалежної Української держави, інтереси якої вимагають високого духовного злету всіх її громадян. Нові умови соціально-економічного життя країни, стрімкий потік інформації висувають на перший план питання про необхідність безперервного поповнення і розширення знань, уміння творчо застосовувати їх. А це неможливо без постійної освіти і самоосвіти, які здійснюються передусім у процесі роботи з книгою. Отож проблема формування високої читацької культури, виховання людини, для якої читання перетворюється на потребу, стає постійним супутником життя, є суб'єктивно і об'єктивно значущою.

З огляду на це метою нашого наукового пошуку стало висвітлення основних сторінок розвитку ідей залучення молоді до самостійного читання, а завданням – розкриття поглядів визначних вітчизняних та зарубіжних учених на дану проблему. Думка про необхідність залучення молодого покоління до читання і книги виникла, мабуть, не набагато пізніше від появи перших книг. З глибини віків дійшли до нас прислів'я, в яких народ висловлював велику пошану до книжної мудрості: “Книга вчить, як на світі жить”, “Дім без книги – день без сонця”, “Купиш хорошу книжку – придбаєш розумного друга”, “Сонце відчиняє світ, а книга відкриває очі” тощо.

У вітчизняній літературі перші вимоги і рекомендації щодо опрацювання книг ми зустрічаємо в рукописних пам'ятниках XII–XIII віків. У них розкривається значення книги як невичерпної скарбниці знань і містяться поради щодо організації самостійного читання. Так, в одному із вітчизняних літературно-педагогічних пам'ятників висвітлюваного періоду зазначається, що “як птиця без оперіння злетіти не може, так і розум без книги не домислиться до вдосконалення”. Важливі настанови щодо роботи з книгою містить також “Ізборник Святослава”. У ньому, зокрема, рекомендується, читаючи, не поспішати переходити від одного розділу до другого, чітко усвідомлювати, що говорять книги і слова, тричі повторювати прочитане, а головне, набутими знаннями керуватися в житті, бо “книги для праведника все одно, що вітрила для корабля, зброя для воїна”.

Проблемі формування у школярів основних елементів культури читання надавав великого значення основоположник наукової педагогіки Я.А.Коменський. У своїй відомій

промові “Про вмiле користування книгами – найпершими iнструментами культури природних обдарувань”, виголошенiй перед учнями понад 350 рокiв тому, вiн твердив, що кожен, хто прагне до освiченостi “має цiнувати книги вище, нiж золото i дорогоцiнне камiння, нi вдень, нi вночi не випускати їх з рук, видобуваючи з них добiрний цвiт науки i переносючи його у вулик власної освiченостi” [6: 35]. “О дивна могутнiсть книг: їх велич i ледве не божественна сила! – наголошував великий педагог, – без книг ми були б дикунами i невiгласами, не зберiгали б нiякої пам’ятi про подiї минулого, не знали б нi божественної, нi людської науки” (Там само). Але, попереджує Я.А.Коменський, недостатньо лише понад усе цiнувати книги, необхідно володiти найкращими способами застосування цих звiдусiль почерпнутих скарбниць мудростi. Вiдбирати iстотне, вчив Я.А.Коменський, – справа першорядного значення, адже вченими нас роблять не книги, а робота з ними. Однiєю з основних передумов досягнення успiху в роботi з книгою вважав Я.А.Коменський звертання до записiв у процесi читання. Записувати потрiбно все, що варте запам’ятовування. Найбiльш зручними для цiєї мети вважав Я.А.Коменський спецiальнi щоденники, в яких учнi мали б змогу занотовувати згiдно з власним вибором те, що прочитали, почули, що прийшло на розум. Таке читання за допомогою пера i паперу буде перетворюватися на плоть i кров [6: 37–38].

Багато повчальних думок щодо органiзацiї самостiйного читання молодi висловив вiдомий український фiлософ, письменник i педагог Г.С.Сковорода. Щоб глибоко пiзнати навколишнiй свiт, дiйти до iстини, “злетiти до сонця”, кожна людина, на думку Г.С.Сковорода, має опанувати якомога ширше коло знань. Ще в ранньому вiцi в неї потрiбно збудити прагнення до пiзнання i виробити звичку до розумової працi, бо, “якщо ти добре посiєш у теперiшньому, то добре пожнеш у майбутньому, i нiхто з тих, хто придбав цi святi звичаї, не буде позбавлений в старостi своїх заощаджень” [12: 350].

Учитися, розвивати розум означає, за Г.С.Сковородою, черпати знання iз мудрих книг. Книги – найкращi порадики, найвiрнiшi друзi, вони лiкують i звеселяють серце. Прочитане слiд зберiгати “в серцi”, “в очах”, “в голови”, “в пам’ятi” i, наскiльки можливо, наслiдувати [12: 468].

Г.С.Сковорода надавав особливу увагу розробцi методики самостiйної роботи з книгою. Передумовою успiху в опануванні книжних знань вiн уважав дотримання таких основних принципiв: любовi до книги, до лiтератури; старанного i умiлого добору книг для читання; попередження негативного впливу шкiдливої лiтератури; дотримання певного режиму читання; осмислення прочитаного; засвоєння змiсту; формування художнiх смакiв у процесi роботи з текстом художнього змiсту; використання виховуючої сили лiтератури в становленнi характеру i моральних якостей читача.

Г.С.Сковорода наполегливо працював над методикою читання корисних книг. Насамперед вiн дбав про дотримання певного режиму, про те, щоб усе прочитане було добре усвiдомлене, пережите, засвоєне. Тому не слiд читати поспiшно i надмiрно. Треба дати голови можливiсть сприйняти прочитане, його “переварити”, “пережувати”. У роботi “Фiлологiчнi виписки” Сковорода послiдовно в окремих параграфах дає методичнi рекомендацiї: “Яких авторiв слiд читати насамперед”, “Як робити короткi виписки”, “Iсторичнi виписки” [12: 470].

Особливого значення надавав педагог читанням художньої лiтератури. Обiзнанiсть з нею вiн пов’язував iз загальною культурою i науковими успiхами: “Чим бiльше успiхiв досягнеш у вивченнi лiтератури, – повчав вiн своїх вихованцiв, – тим кращих успiхiв будеш потiм здобувати ... в науцi” [12: 469].

Г.С.Сковорода вважав вкрай необхідним дотримуватися певного порядку при виборi книг для читання. Варто читати не так багато щодо кiлькостi, як багато щодо якостi, “якщо не пережувеш їжу зубами, то буде використана лише невеличка частина її, бо вона пройде в не переробленому виглядi. Таким же чином, якщо не будеш старанно i пильно читати, то нiколи їх (знання) не перетвориш в сiк i кров” [12: 469].

З цих же позицій визначав завдання вчителя по заохоченню учнів до самостійного читання і книги видатний німецький педагог другої половини XIX століття А.Дістерверг. У пошуках шляхів здійснення основної ідеї своєї педагогічної творчості – ідеї організації самоосвіти учнів і вчителя – він надавав виключного значення прищепленню молоді інтересу і любові до книги. Вчений розглядав її як основне джерело знань, а самостійне читання – як головний спосіб самоосвіти.

Коротко зупинимося на деяких з методичних порад А.Дістерверга. При опрацюванні джерел, які містять важливий пізнавальний матеріал, він радив не поспішати і уважно аналізувати факти, робити необхідні висновки, пов'язувати нові знання з раніш засвоєними. Разом з тим, попереджав він, аналітичне читання “має свої межі, не слід довго зупинятися на деталях, щоб не зруйнувати загального враження” [5: 88].

До основних творів визначних авторів А.Дістерверг радив звертатися неодноразово, бо “скарби їх невичерпні; розум, вбираючи їх, розвивається”. Уже той факт, що при другому і третьому читанні читач знаходить думки, які при першому читанні пройшли повз його уваги, педагог розцінює як переконливий доказ розвитку читача.

Читати А.Дістерверг рекомендував з пером у руках. Це допомагає створити запас думок для спостережень, роздумів, досліджень. “Хай ніхто не думає, – застерігав він, – що будь-який геній черпає все в собі самому. Багатством минулого і сучасності користується кожна людина, що поривається вперед, хоча б вона була настільки обдарованою від природи, що здатна піднятися над сучасністю” [5: 99].

У XIX столітті значного поширення набув процес залучення до книги учнівської молоді в Україні. Як зазначав відомий український вчений О.Мазуркевич, прогресивні українські педагоги і письменники того часу в складних соціально-економічних та політичних умовах відстоювали “право на створення і розвиток в Україні шкіл для дітей трудящих, де б навчання велося рідною мовою, ... дбали про вивчення літератури в школі, про виховання молодих поколінь на кращих художніх творах” [9: 69].

Становленню методики читання значною мірою сприяло укладення українських шкільних підручників. Відомою була “Українська граматики” знаного українського просвітителя Пантелеймона Куліша, видана у 1854 році. Зміст текстів граматики був спрямований на виховання любові до рідної землі, народу, історії та культури. Багато дбав П.Куліш про освіченість народу, про поширення в Україні кращих зразків світової літератури, перекладаючи українською мовою твори Гомера, Данте, Гете, Шекспіра та ін. [2: 67].

Велика заслуга у створенні перших українських підручників належить Т.Г.Шевченку, який у 1860 році склав, а наступного року видав “Буквар южнорусский” для недільних шкіл. У ньому представлені зв'язні тексти для читання, кращі зразки усної народної творчості.

Визначний представник культурно-просвітницького руху на Закарпатті О.В.Духнович уклав і видав перший у Західній Україні буквар – “Книжку читальну для початківців” (1847). Представлені в ній тексти і матеріали були спрямовані на те, аби озброїти маленьких читачів азами культури читання. У виданому у 1857 році у Львові першому підручнику з педагогіки Духнович присвятив цілий розділ самостійній роботі з книгою.

Таким чином, українська педагогіка до середини XIX століття визначила основні контури методики роботи з книгою. Що торкається практики, то в школах панувало схоластичне навчання, зазубрювання, читання було переважно механічним. Основне завдання, яке ставилось перед учнями – заучування напам'ять певного тексту і дослівне його переказування. Лише з 50-60 рр. XIX ст. проблема залучення учнів до книги, до глибокого осмислення прочитаного стала предметом спеціального вивчення в теорії і практиці шкільного навчання.

Виключно великого значення надавав російський критик і просвітитель Д.І.Писарєв. “Будь-кому, – писав він у статті “Промахи незрілої думки”, – хто прагне бути в житті активною особистістю, ... необхідно твердо собі засвоїти і ґрунтовно продумати ті результати загальнолюдської науки, які мають справляти будь-який вплив на розвиток наших життєвих

понять і переконань. Треба постійно підтримувати серйозним читанням живий зв'язок між власною думкою і тими великими умами, які з року в рік своїми постійними зусиллями розширюють у різних напрямках всесвітню область людських знань” [10: 25].

Для того, щоб книги стали основою розумового розвитку і духовного збагачення, людині потрібно оволодіти мистецтвом читання. Книги корисні лише тим, вважав Д.І.Писарев, хто вміє їх читати, отож і розвивати мистецтво читання потрібно починати якомога раніше.

Докладно в світлі своєї педагогічної теорії висвітлював досліджувану проблему визначний вітчизняний педагог К.Д.Ушинський. Звертався він до неї, розробляючи одне з ключових питань своєї дидактики – ідеї розвитку пізнавальної активності і самостійності особистості. У названих якостях видатний педагог убачав не самоціль, а передумову подальшого самоудосконалення. Більшість його вимог, настанов і порад з висвітлюваного питання є принципово важливим і сьогодні. Він слушно попереджав, що “книга, яка має таке важливе значення для людини, якої хоч у якійсь мірі торкнувся розвиток, залишається німою не тільки для тих, хто не вміє читати, але й для тих, хто прочитавши механічно сторінку, не вміє добути із мертвої букви живої думки” [14: 62].

Ушинський вважав за потрібне, “щоб читання розвивало розум, але не будь-яке читання діє саме так, а деяке і зовсім навпаки: притупляє розумові здібності читаючого (Петрушка Гоголя, безперечно, дурнішав, читаючи книги), дає часто помилкові відомості, помилковий погляд на речі і негативно впливає на моральність. Читати – це ще нічого не означає; що читати і як розуміти те, що читаєш, – ось у чому головна справа” [14: 72].

Особливе місце в процесі поступового залучення особистості до самостійного читання відводив Ушинський початковому навчанню. Книжки для дитячого читання, на його думку, повинні відзначатися захоплюючим, близьким, зрозумілим дітям сюжетом, пов'язаним з реальним предметами оточуючого середовища. Зразки таких текстів педагог написав, підібрав, і упорядковував у своїх навчальних книжках для дитячого читання “Дитячий світ” та “Рідне слово”.

Цю ж лінію на заохочення дітей до самостійного читання розвивали і послідовники та учні К.Д.Ушинського – М.Ф.Бунаков, М.О.Корф, П.Ф.Каптерев, В.П.Вахтеров та ін. Успіх у досягненні поставленої мети вони пов'язували з правильною організацією пояснювального читання, яке вони розглядали як необхідний етап на шляху виховання читача. У методиці уроків пояснювального читання визначні методисти головним вважали правильне поєднання класного читання з попередніми і узагальнюючими бесідами за текстом. При цьому вони рекомендували будувати бесіди так, щоб “учні по можливості самостійно доходили до будь-якого знання ... спостерігали, порівнювали, узагальнювали, винаходили ...” [3: 28].

Поєднання класного читання з бесідою розглядалося як найбільш ефективний і раціональний шлях прищеплення учням любові до читання, до книги. “... Поступово скорочуючи ці бесіди в міру необхідності, – писав М.Ф.Бунаков, – учитель і приводить учнів до самостійного читання і вміння вчитися з книги” [3: 196].

Проблеми впливу художньої літератури на особистість учня-читача хвилювали не лише прогресивних вітчизняних учених і педагогів, а письменників та громадських діячів. Як важливий засіб активізації пізнавальної діяльності учнів і джерело їхнього духовного розвитку розглядали читання І.Я.Франко, Леся Українка, Олена Пілка, С.В.Василенко, Х.Д.Алчевська, С.Ф.Русова, Т.Г.Лубенець, М.П.Драгоманов, І.І.Огієнко та ін.

І.Я.Франко у своїх наукових працях піддав нищівній критиці галицькі підручники для народних шкіл за їх безсистемність та примітивність їх змісту. Зовсім не згадувалось у цих книжках ім'я Т.Г.Шевченка. Уроки за такими підручниками перетворювалися у схоластичне читання і переказування текстів без будь-якої спроби елементарного аналізу текстів. У статті “Учнівська бібліотека в Дрогобичі” письменник констатує: “Се ся система немов умисне врахована на те, щоб зробити і найспособнішого мученика тумакон, недоумком, прогнати всю охоту до самостійного мислення” [15: 35].

Можливості читання в позаурочний час були теж обмеженими, тому, що високохудожніми творами української та зарубіжної літератури шкільні бібліотеки не були укомплектовані, а з тих книжок, що потрапляли до шкільних бібліотек, вилучалися цілі сторінки. Обурюючись цим, письменник наголошує на великій ролі читання у розвитку пізнавальної діяльності учнів не лише у наукових працях, а й в художніх творах: “Грицева шкільна наука”, “Молода Русь”, “Олівець”, “До світла”, “Малий Мирон”, “Борис Граб” та ін. У них автор, з одного боку, пише про потяг молоді до знань, до книги, а з другого – про гальмування їхнього розвитку у тогочасній школі.

Великого значення самотійному дитячому читанню надавала велика українська поетеса Леся Українка. Вона наполегливо відстоювала необхідність друкування в журналі “Дзвінок” кращих творів художньої літератури для дітей, мріяла створити такий дитячий журнал, який би відповідав її поглядам на розвиток особистості засобами художньої літератури. Хоча цій мрії не вдалося здійснитися, твори, написані Лесею Українкою для дітей, увійшли у золотий фонд дитячої літератури. Поезії Лесі Українки виховують і нині самотійне мислення, високі почуття людської гідності. Поетеса вважала, що виховання дітей має вестись з урахуванням усіх проблем суспільного життя, різко критикувала сучасну їй літературу для позакласного читання.

Лесею Українку передусім цікавила початкова школа, як єдино доступна народові. Водночас вона негативно оцінювала рівень знань її учнів. “Є багато таких, – підкреслювала поетеса, – що по три, по чотири роки до школи ходять, проте читати ледве-ледве тямлять” [7: 107]. Особливо її турбувало те, що вся система навчання в школах була спрямована на пригнічення творчої активності учнів, а не на її розвиток.

Опікувався дитячим читанням і видатний педагог та письменник С.В.Васильченко. У художніх творах та педагогічних працях він зображує прагнення простого народу до книжки і знань. Творами “У панів”, “Талант”, “На хуторі”, “Мужицький ангел”, “Роман” письменник переконливо довів, що сучасна йому школа не розвивала прагнення дітей учитись, стояла на перешкоді цим намірам і навіть відштовхувала учнів від учіння.

Вагомий внесок у підвищення ролі читання у системі народної освіти зробила видатний педагог Х.Д.Алчевська. Разом з колективом учителів Харківської недільної школи вона створила навчальний посібник “Книга дорослих” (три випуски, 1899–1900 роки). Вона писала також оповідання для дітей, які публікувала в журналі “Детское чтение”. Завдяки її зусиллям було зібрано понад 1500 матеріалів та відгуків читачів на книги, складено 1500 рецензій на книги для народного читання поза школою [1: 102].

Особливу увагу розвитку пізнавальної самотійності учнів під час читання приділяв видатний педагог і громадський діяч Т.Г.Лубенець. Аналізуючи організацію читання у дореволюційних початкових школах, педагог дійшов висновку, що в основному в них дбали про механічне читання. Учитель зосереджував основні зусилля на тому, аби забезпечити ознайомлення учнів з сюжетом книжок. “Свідоме читання, – підкреслював у “Педагогічних бесідах” Т.Г.Голубець, – є одним із могутніх засобів впливу на школяра. Свідомість читання має бути притаманна читанню на всіх його ступенях” [8: 229].

Програма залучення широких верств населення до самоосвітнього читання була головною в багатосторонній діяльності полум’яного пропагандиста і розповсюджувача книги М.О.Рубакіна. Метою своєї діяльності він уважав повернення широким верствам населення тих знань, до яких в силу соціальних та інших умов російського життя вони не мали доступу.

М.О.Рубакін намагався зробити все, щоб відчинити цим людям двері до науки, полегшити кроки на шляху до знань, вселити віру в свої можливості, попередити труднощі. Серед його робіт більше ста керівництв з питань організації самоосвіти, 15 тисяч індивідуальних програм для читання, фундаментальні праці бібліографічного характеру.

Визначний внесок у розвиток ідеї залучення шкільної молоді до читання зробив видатний український педагог В.О.Сухомлинський. Його дуже турбувала поширена в школах хвороба, яку він називав “безкніжністю”. “Однією з істин моєї педагогічної віри, – зазначав він, – є безмежна віра у духовну силу книги. Школа – це, перш за все, книги”. Ось

чому В.О.Сухомлинський постійно твердив, що атмосфера любові до книги, поваги до книги, благовоління перед книгою повинна панувати в школі [13: 57].

Таким чином, завдання формування читацької культури, прищеплення школярам інтересу і любові до книги було і залишається актуальним. Як проблема великого політичного значення розглядається Державною національною програмою “Освіта” завдання “створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливості постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального і культурного потенціалу, як найвищої цінності нації” [4: 4]. Без виховання високої читацької культури, стійкої потреби в знаннях і їх поповненні це завдання розв’язати неможливо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алчевська Х.Д. Передуманное и пережитое. – М., 1912. – 203с.
2. Антология педагогической мысли Украинской ССР. – М.: Педагогика, 1988. – 640с.
3. Бунаков Н.Ф. Избр. пед. соч. – М.: Просвещение, 1964.
4. Державна національна програма “Освіта” (Україні ХІХ століття). – К.: Райдуга, 1994. – 62с.
5. Дистерверг А. Избр.пед.соч. – М.: Учпедгиз, 1956. – 374с.
6. Коменский Я.А. Об искусном пользовании книгами – первейшим инструментом развития природных дарований /Я.А.Коменский. Избр.пед.соч.: в 2 т. – М.: Педагогика, 1982. – Т.2. – С.34-44.
7. Леся Українка. Твори у 10 томах. – К.: Дніпро, 1965. – Т.9. – 536с.
8. Лубенец Т.Г. Педагогические беседы. – Спб.: Изд-е книж.магазина В.П.Луковникова, 1913. – С.226-229.
9. Мазуркевич О.Р. Нариси з історії методики української літератури. – К.: Радянська школа, 1961. – 375с.
10. Писарев Д.И. Избранные педагогические высказывания. – М., 1968.
11. Рубакин Н.А. Практика самообразования. – М. – Ч.2. – 1914.
12. Сковорода Григорій. Твори в 2 томах. – К:Вид-во АН УРСР. – Т.2. – 1961.
13. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. – К.: Радянська школа, 1971.
14. Ушинський К.Д. Вибрані твори: У 2 т. – К.: Радянська школа. – Т.2. – 1983.
15. Франко І.Я. Педагогічні статті та висловлювання / Упор. О.Г.Дзевєрін. – К.: Радянська школа, 1960. – 230с.

УДК 37 (09)

Петренко О.Б.

СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ УЧНІВ У РАДЯНСЬКІЙ ШКОЛІ (1918–1954 РР.)

Постановка проблеми. Освіта та виховання у будь-який історичний період зумовлені нормами та звичаями суспільства, культури. Соціальний порядок можна вважати основним способом, за допомогою якого цінності культури передаються індивідам. Саме в культурі суспільства формується не лише поведінка людини, але й статево-рольова її поведінка, концепція чоловічої і жіночої психології, статевої любові, продовження роду, тобто гендерна культура (гендер – соціостать, стать як соціальне явище). Суспільство формує систему норм поведінки, що ставить виконання певних ролей у залежність від біологічної статі індивіда. Суспільство формує у індивіда гендерні стереотипи, систему взаємин між чоловіком і жінкою, що визначаються не біологічною належністю до тієї чи іншої статі, а соціальними, економічними та політичними умовами. (На питаннях суті гендеру, гендерних ролей та гендерних стереотипів у даній статті не зупиняємось, так як ці проблеми вже досить повно висвітлено у наукових розвідках Т.Говорун, Т.Голованової, О.Кізь, О.Кікінежді, В. Кравця, Н.Кутової, О.Петренко) [2,3,5,8]. У особистості протягом онтогенезу виникає чітке уявлення, що є “чоловічим” і що є “жіночим” у конкретному суспільстві. Аналізуючи історію розвитку